

Т.Г.Таїрова-Яковлева*

**ДО ПИТАННЯ ПРО ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ПРЕДСТАВНИЦЬ
КОЗАЦЬКО-СТАРШИНСЬКИХ РОДИН ПОЧАТКУ XVIII ст.****

Публікуються віднайдені в Російському державному архіві давніх актів унікальні зразки особистого жіночого листування початку XVIII ст. З огляду на те, що збереглося дуже мало свідчень про повсякденне життя жінок Гетьманщини початку XVIII ст. публіковані документи становлять особливу цінність, надаючи рідкісну можливість відновити деякі подробиці минушини.

Добре відомий той факт, що серед дружин і дочок української шляхти і козацької старшини XVII – початку XVIII ст. було багато освічених осіб. Свобода, якою користувалися українські жінки, багато у чому зумовлювалась західними традиціями, була частково перейнята з Польщі, а у чомусь збережена ще з часів Київської Русі. Ця ситуація корінним чином відрізняла українських жінок від замкнених у теремах московських цариць і царівен. Для Московської держави навіть у кінці XVII ст. видавалося нечуваною справою впровадження Агафією Семенівною Грушецькою, дружиною царя Фьодора, нових зачісок, а, тим більше, претензії на владу царівни Софії та її публічна поява на людях під час свят.

* Таїрова-Яковлева Тат'яна Геннадіївна – д-р іст. наук, доцент Санкт-Петербурзького державного університету (Російська Федерація), директор центру з вивчення історії України.

** Пер. з рос. – редакція «УІЖ».

Починаючи із середини XVI ст. багато українських жінок були активними членами братств, багато хто з них були писемними. Найвпливовішою релігійною діячкою другої половини XVII – початку XVIII ст. була Марія Магдалена, мати Івана Мазепи. До наших днів дійшли офіційні документи київського Печерського дівочого монастиря, підписані рукою цієї владної та енергійної пані¹. Можна пригадати і значно раніший епізод, коли Ганна Хмельницька, третя дружина Богдана, видала за відсутності чоловіка в 1655 р. власний універсал².

Оскільки спеціальних навчальних закладів для жінок у Гетьманщині не було аж до середини XVIII ст., вони могли здобувати тільки домашню освіту. До сі історики мали у своєму розпорядженні дуже неповну інформацію про освіченість дружин і дочок козацької старшини. Те, що до наших днів не збереглися особисті архіви діячів Гетьманщини, не дозволяло судити про те, чи існував коли-небудь пласт особистої кореспонденції українських жінок цієї епохи, чи листувалися вони зі своїми чоловіками (тут можна пригадати знамените листування Яна Казимира із Марією-Людовікою або Яна Собеського з Марією-Казимірою) або просто між собою.

Єдиним відомим на сьогодні свідченням листування з українською жінкою були «любовні» листи Івана Мазепи, адресовані Мотрі Кочубей. Листи настільки особисті, що немає сумнівів, що вони призначалися для очей самої дівчини, а, отже, вона щонайменше вмiла читати³. До того ж, у цих листах є згадка про дорогий подарунок І.Мазепи – «книжечки»⁴. Такий презент знову ж таки мав сенс лише у тому випадку, якщо Мотря була достатньо освіченою, щоб цікавитися літературою.

Нещодавно авторові пощастило віднайти у Російському державному архіві давніх актів унікальний зразок особистого жіночого листування початку XVIII ст. – лист Ганни Обідовської, адресований її матері Любові Кочубей⁵. Лист був написаний 1 березня 1707 р. і також становить інтерес як зразок «простого мови» того часу. До того ж, він відкриває нові біографічні подробиці щодо сімейства Кочубеїв і Мазеп.

Відомо, що у січні 1698 р. Ганна, народжена Кочубей, дочка генерального писаря Василя Кочубея, вийшла заміж за Івана Обідовського, улюбленого племінника І.Мазепи, якого багато хто пророкував у наступники старого гетьмана. Вінчав їх сам Стефан Яворський⁶, а Пилип Орлик написав на честь цієї події знаменитий панегірик «*Hymnenes Sarmacki*». Проте у самому початку Північної війни, у лютому 1701 р., І.Обідовський за нез'ясованих обставин помирає.

Удові І.Обідовського Ганні 20 лютого 1702 р. Пётр I подарував села Крутичполе, Вишнівка, Саричівка, Коравай і Пореводи («на утримання»)⁷. Традиційно в історіографії вважається, що Ганна так і залишалася вдовою, причому коли 1709 р. почалися переслідування мазепинців, її із сином не минула ця доля, навіть попри те, що вона була дочкою реабілітованого Петром В.Кочубея. Ганна була позбавлена маєтків і аж до 1711 р. утримувалася в Полтаві під слідством. Потім, за рішенням суду, вона була направлена у Глухів, де їй було наказано жити безвиїзно.

Із віднайденого нами листа від 1 березня 1707 р. випливає, що після смерті І.Обідовського Ганна, в якій залишився від нього син, занадто переймалася своєю вдовиною долею. До нею активно залицявся («старається в приязнь мою») якийсь молодий пан Красенський («покилка кротне отзывается то устне, то листовне»), який під час ярмарку в Борзні таємно приїхав до Ніжина і зробив їй офіційну пропозицію («просил впевную декларацею»).

Оскільки ще до цього, під час відвідин дочки в «ее сельце», В.Кочубей уже висловив свою згоду на цей шлюб («пан родич родительским словом мовил Бог благословит»), то тепер Ганна просила згоди матері і пропонувала влаштувати

офіційне сватання після повернення з походу гетьмана І.Мазепи (як найближчого родича її першого чоловіка) і В.Кочубея.

Весь лист сповнений радісними сподіваннями молодої жінки, яким, швидше за все, не призначено було здійснитися. Жодних свідчень про те, чи вийшла Ганна Обідовська-Кочубей заміж удруге, не збереглося. Та й ким був цей «молодой пан Красенский», нам теж достеменно невідомо (щоправда, у Бубнівській сотні Переяславського полку у середині XVIII ст. зустрічаються Іван і Григорій Красники⁸). Принаймні, у роки переслідувань ім'я нового чоловіка Ганни не згадується, так що весілля, мабуть, не відбулося. І це зрозуміло. У квітні 1707 р. відбулася фатальна військова нарада у Жовкві, після якої стало зрозуміло, що Пьотр збирається перетворити Гетьманщину на «випалений край»⁹. І.Мазепа розпочав переговори з поляками, а у вересні 1707 р. В.Кочубей написав на нього свій перший донос. Ми не знаємо, які стосунки були у І.Мазепи із удовою його племінника, проте взаємини з родиною В.Кочубея у нього до цього часу значно погіршилися.

Це добре видно на прикладі долі другої дочки Василя – Мотрі. У даній статті ми не звертатимемося до відомих перипетій знаменитого роману гетьмана¹⁰, проте віднайдені нами документи дозволяють уточнити деякі деталі заміжжя Мотрі.

У своєму доносі В.Кочубей писав: «Я, Василий, з господином Василием Чуйкевичом, пришедши перед пана гетмана, объявилисмо ему наше домовое дело, же он, пан Чуйкевич, маючи сына, а я дочку, приреклисмо з собою слово, привести их, детей наших, в супружество, и просили есмо себе у его милости на тое позволенья, абы его милость позволил нам близко в пришлюю неделю собранием людей приятельских означити сватанье наше, що нам повозволил»¹¹. Але коли у суботу, 17 травня 1707 р., В.Кочубей прийшов по полудню до І.Мазепи, просячи дозволу влаштувати в неділю «явственное детем нашим сватанье и зобратъ людей на хлеб и на соль», гетьман хоч і не заборонив, але «з укреплением приказал, и настоявал, жебы я знатного сватанья не чинив и людей немного збирал, и дочки своей з ей женихом не велел венчати». До того ж І.Мазепа заявив: «Як будем з ляхами в едности, тогда знайдется твоей дочке жених с тоей стороны лядское знатный який шляхтич, который твоей фортуне доброю будет подпорою». Цей «ужас и скорбь» В.Кочубей переказав своїй дружині, а в неділю, під час літургії у церкві, переказав і В.Чуйкевичу. Останній «желанием того восхотев, абы дети наши были венчаны зараз, без отклада, и так сталося»¹².

Звичайно, немає підстав повністю довіряти словам і трактуванням В.Кочубея. Його донос писався у відповідних тонах, і генеральний суддя використовував будь-який привід, щоби очорнити гетьмана. З іншого боку, документи із РДАДА доповнюють та уточнюють інформацію В.Кочубея.

Перш за все 18 травня відбулося, мабуть, не вінчання, а заручення Мотрі Кочубей із В.Чуйкевичем. Про це свідчить лист до В.Кочубея ієромонаха Варлаама, його духівника, написаний 27 липня 1707 р. з Києва¹³, в якому Варлаам закликав Бога утішити «от злаго летца вам наносимья скорби ваши»¹⁴. Порівняння, якими Варлаам нагороджує «добродейку и матку мою пану судиину» (тобто Любов Кочубей), – друга свята Сара, смілива Юдіфь, відважна Фаїль – відхиляє завісу над тими неабиякими пристрастями, що розгорілися в Батурині.

Але найбільший інтерес представляє приписка (на окремому аркуші), зроблена Варлаамом, та адресована «благословенной девице, панне Матроне» (тобто вона ще не була заміжня! – Т.Т.-Я.): «Божия благословения желаю, и на совершение священных обещаний самим Господом укрепляю. А благородным женихом земным: пану Василию и пану Симеону, жених небесный да устроит по доброму их желанию. О том молюсь прилежно. Варлаам»¹⁵.

Документ цей залишає багато питань. Зрозуміло, що до кінця липня 1707 р. Мотря так і не вийшла заміж, хоч й дала «священні обіцянки» – мабуть, ідеться про заручення. Але кого мав на увазі Варлаам під «женихами»? Чи

йдеться про Василя і Семена Чуйкевичів, тобто про нареченого і його батька? Або ж був якийсь інший наречений – Василь? На даний момент ми не можемо відповісти на це питання. Можливо, згодом відповідь дасть хтось із дослідників генеалогії козацької старшини.

Зате значно більше ми можемо сказати про свата. На допиті під тортурами В.Кочубей заявив, що вони з миргородським полковником Данилом Апостолом «съезжались и говорили о сватанью»¹⁶. У документах В.Кочубея відклався лист до нього Д.Апостола від 5 грудня 1707 р. (!), адресований Василю¹⁷. Виступаючи сватом, Д.Апостол повідомляв про те, що подав через генерального осавула (І.Ломиковського?) прохання гетьманові («ясневелможному добродееви») з'явитися в Батурині перед сватами («любо и без того могл бым»).

Вельми цікаво, що в бурхливій історії заміжжя Мотрі з боку В.Кочубея брали участь усі ті, хто надалі проявив себе прихильниками І.Мазепи і активними учасниками реалізації непростого рішення осені 1708 р. – Д.Апостол, В.Чуйкевич, І.Ломиковський. Таким чином, вони не ототожнювали сімейні справи і державні.

Що стосується самого І.Мазепи, то важко сказати, що рухало ним 1707 р., через три роки після роману з Мотрею, коли він висловлювався проти її заміжжя із С.Чуйкевичем. У цей період гетьман уже вів жваве листування з княгинею А.Дольською, яке було оповите романтичним серпанком. Принаймні, у присутності старшини І.Мазепа пив за здоров'я княгині, «його голубки»¹⁸. Протидіючи весіллю Мотрі Кочубей, гетьман, можливо, керувався ревностями, а, імовірно, бажанням уберегти молоду дівчину від прийдешніх нещасть. В усякому разі, між ними явно зберігалися неформальні відносини, які дуже непокоїли В.Кочубея. Як він писав у своєму доносі, гетьман наказав 29 травня 1707 р. «абы дочка моя, девица просватанная и звенчанная, прибыла к нему на Гончаровку у кумовство, для крещения девчини жидовки...», після чого Мотря залишилася в Івана Степановича на обід¹⁹.

Відтак з огляду на те, що збереглося дуже мало свідчень, які проливають світло на повсякденне життя українських жінок Гетьманщини початку XVIII ст. віднайдені нами документи особливо цінні як рідкісна можливість відновити деякі подробиці минувшини.

При публікації застосовані принципи, прийняті в російській археографії для видання документів XVII–XVIII ст. Текст подано зі збереженням орфографії, але із заміною відсутніх у сучасній орфографії букв. Літера «ъ» у кінці слів не відтворена. Титла розкриті за правилами сучасного правопису, виносні букви дані в рядок, і в примітках це спеціально не обумовлюється. «Де», «р», «ро» скрізь передані повними словами («день», «рік» або «роки»), так само, як і пропущені «а» та «е» після букв «в», «д», «л», «м», «н». Пунктуація розставлена згідно із сучасними правилами. Крапки означають пропуски, що не піддаються відновленню.

1.

Милостивая добродейко, мосци пане матко.

Яко устне, будучи в Батурине, ознамовала вашей милости, моей добродейце, же пан Красенский молодой старается в приязнь мою, так и листовне ознаймую вашей милости, добродейце, же по килка кротне отзовется то устне, то листовне. А тепер, под час сего ярмарку борзенского, приездил секретне до Нежина и, будучи в мене, просил в певную декларацию. Теди я, пометаючи, як его милость, добродей пан родич был в селце моем перевод и я ознамвала о том добродееви, изж его милость, пан родич, родителским сло-

Скидана дождьми пось пнв. майю

15
 Яно ктне ядъри Эвандрино Евангелиа бл. мей дождьми в панв. красншии. младий стара
 ествя. Оправити мого пав. и мсторне. Евангелиа бл. дождьми в пошима. Яне. оиде
 ествя. шь. ествя. шь. мсторне. Актыво. погасъ. сего. Евангелиа. красншии. прирзидъ. сего. мсторне. до
 вина. и ядъри. Элине. прасивъ. ествя. бл. мсторне. шь. Я. поштатогни. Янв. ево. мсторне. дождь
 Яни. и мсторне. Янв. прасивъ. ествя. бл. мсторне. шь. Я. поштатогни. Янв. ево. мсторне. дождь
 павъ. родитъ. родителстия. мсторне. мсторне. Янв. Янв. мсторне. Янв. Янв. Янв. Янв. Янв. Янв. Янв. Янв.
 рождьри. притинъ. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне.
 дождьми. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне.
 дождьми. пана. Янв. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне.
 мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне.
 Янв. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне.
 бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне.

Знамена. мсторне. бл. мсторне.

С м мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне.

Янна. Янв. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне. бл. мсторне.

вом мовил: Бог благословит. Тут ж уважала, же мне для розних причин в вдовином стану не зоставати, и видячи зичливое и щирое старане его, деклоровалам: дождавши щастливого, даст Господи Боже, повороту ясневелможного пана гетмана и его милости, добродеея пана родича, неотмовне бути приятелем ему, теди упавши до стоп ног родических вашей милости, моей милостивой добродейки, прошу покорнее родительского благословения и абы за благословением вашим родительским тое дело могло скончитися. В що покорнее упрошаючи, отдаюся з сыном моим милостивой добродейской ласце.

З Нежина марта 1 року 1707 (?)

Вашей милости, моей милостивой добродейки во всем ...шая дочка и наинижайшая слуга и дщерь

Анна Кочубеевна Обедовская

РГАДА. – Ф.124: Малороссийские дела (1708). – №20. – Л.15.

2.

Мосце пане судія войскowy енералний, мне велце мосце пане любительный сват и благодетель.

Пренизкое мое листовне его милости моему пану воздаючи поклонение, яко милое сею щиреприязливой сватовской упреемности наполненною его милости моего пана здоровье наведу с криатурою, так оного при всяком благополучии от проведенций Бозкой дозавати его милости пану упрееме желаючи, о том ознаймую, же через умыслного посланца моего отписалемся до его милости пана асаулы енералного, моего мосце пана свата, брата и благодетеля, просячи о доложене ясневелможному добродееви, жебы мне (любо и без того могл бым) без уразы добродейской, волно было тепер перед сватами побывати в Батурина. О чом якую от его милости пана свата моего одержу реляцию, тоекж и его милость мосце пан будет уведомен. И за приятелем моим в Батурин о потребном между нами деле устную з его милостью моим паном розмову буду мети. А тепер и повторе пренизко вашей милости моему пану кланяючися, естем назавде

С Сорочин декемвря 5, 1707 року.

Вашей милости моему милостивому пану свату и благодетелеви во всем зычливым сватом. Братом его царского пресветлого ведичества войска Запорозского полковник миргородский Данило Апостол.

РГАДА. – Ф.124: Малороссийские дела (1708). – №20. – Л.20.

¹ Гетман Иван Мазепа: Документы из архивных собраний Санкт-Петербурга. – Вып.1. – Санкт-Петербург, 2007. – №349. – С.216.

² *Лазаревский А.* Властная гетманша // Киевская старина. – 1882. – Январь. – С.213–214.

³ Між іншим, тут хотілося б зазначити, що думка, яка з'явилася останнім часом у літературі, нібито листи І.Мазепи – це всього лише використаний ним «бароковий шаблон», не витримує критики. Прибічникам цієї теорії наполегливо раджу просто почитати самі листи. У них ідеться про абсолютно конкретні перипетії відносин І.Мазепи й Мотрі Кочубей (Т.Т.-Я.).

⁴ *Таирова-Яковлева Т.Г.* Мазепа. – Москва, 2007. – С.266.

⁵ РГАДА. – Ф.124: Малороссийские дела (1708). – №20. – Л.15.

⁶ Гетман Иван Мазепа: Документы из архивных собраний Санкт-Петербурга. – №326. – С.182.

⁷ РГАДА. – Ф.124: Малороссийские дела. – Оп.1 (1702). – №17.

⁸ *Кривошея В.* Генеалогія українського козацтва. Переяславський полк. – К., 2004. – С.227.

⁹ *Таирова-Яковлева Т.Г.* Мазепа. – С.188–190.

¹⁰ Див.: Мотря Кочубей и её роман с гетманом Иваном Мазепой // *Studia Slavica et Balcanica.* – №1/2. – Санкт-Петербург, 2007. – С.99–104.

¹¹ Источники малороссийской истории, собранные Д.Бантыш-Каменским и изд. О.Бодянским. – Кн.2. – Москва, 1858. – С.100.

¹² Там же. – С.101.

¹³ РГАДА. – Ф.124: Малороссийские дела (1708). – №20. – Л.16–17.

¹⁴ Там же. – Л.16.

¹⁵ Там же. – Л.17.

¹⁶ Источники малороссийской истории, собранные Д. Бантыш-Каменским и изд. О. Бодянским. – С.122.

¹⁷ РГАДА. – Ф.124: Малороссийские дела (1708). – №20. – Л.20.

¹⁸ Источники малороссийской истории. – С.100.

¹⁹ Там же.

The unique examples of personal woman correspondence of the beginning XVIII c. found in the Russian State Archives of Old Acts are published. Taking into consideration that very few evidence of everyday women's life in Het'manschyna of the beginning XVIII c. have survived the published documents are of a special value, giving a rare opportunity to restore some details of the past.